

Thus, cultural history is a theoretical field of cultural research, which captures, comprehends and formulates the subject field and methodological guidelines for understanding the historical dynamics of culture in its correlation with the content of basic concepts. Thus, the subject field of cultural history implicitly provides the context of the history of culture, and the history of culture – the need to reflect on the order of organization of their theoretical and empirical guidelines.

Key words: history of culture, cultural history, context, culture, interaction of cultures, diachrony.

Е. Ю. Павлова, д-р филос. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ул. Владимирська, 60, г. Київ, 01033, Україна

КУЛЬТУРНАЯ ИСТОРИЯ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИИ КУЛЬТУРЫ

Посвящено определению базовых концептов и методологических принципов организации гуманитарной науки, в частности, культурологии, в диахронической перспективе. Изучаются сдвиги самого поля культурных исследований в процессе осмысления своих исторических принципов. В частности, отмечается закономерность сдвига гуманитарного знания от непосредственного отождествления со сферой "наук о духе" ("Geisteswissenschaften") в область исследования принципиальной множественности человеческого способа бытия, а соответственно, разоблачения трансцендентального статуса культуры и необходимости понимания базовых принципов взаимодействия различных культур в диахроническом измерении. Признание исходной установки культурного многообразия предполагает переосмысление исторической последовательности как оценочной установки, но, с другой стороны, следует избегать необоснованного отрицания принципа историзма вообще. Итак, понимание истории культуры требует изучения культурной истории как основы исторического осмысления самого знания о культуре.

Ключевые слова: история культуры, культурная история, контекст, культура, взаимодействие культур, диахрония.

УДК 316.7:304.2

Г. П. Подолян, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
G.Podolyan473@gmail.com

О. Д. Рихліцька, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
O.rykhytska@ukr.net

"ПРАВО НА МІСТО" (А. ЛЕФЕВР, Д. ГАРВІ): ІСТОРІЯ І СЬОГОДЕННЯ

Присвячено аналізу одного з важливих, але занедбаних зараз прав сучасних містян по всьому світу – права на місто. Розглядаються сучасні авторам характерні економічні, соціальні, географічні, моральні й ін. проблеми міського буття на основі критики складних процесів наростання капіталістичного господарювання із паралельними урбанізацією й глобалізацією. Обстоюється ідея пошуку балансу між суперечливими за своєю природою соціотворчими й приватновласницькими інтересами міської діяльності. Вказується значущість активної розбудови міського простору, що пов'язаний із матеріальними, історичними, культурними особливостями соціального життя. Визначаються можливі засоби виборювання й повернення права на місто через активну громадську діяльність, формування системних координованих протестних рухів у світі, створення науки про місто із застосуванням можливостей наукового аналізу міських проблем, підходів щодо міського планування, використання сучасних досягнень техніки, знань і мистецтва.

Ключові слова: "право на місто", урбанізація, індустріалізація, капіталістичний розвиток, сегрегація, соціальні відносини, соціотворча природа міста, культура міст.

Постановка проблеми. Важливим аспектом сучасних урбаністичних проблем є розвиток протестних міських рухів, що особливо активізувалися після економічної кризи 2008 р. Девід Гарві – один із відомих урбаністів, що нині досліджує цю тематику. Нещодавно в українському перекладі побачила світ його робота "Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції". Необхідність його відстоювання пов'язана із потребою формування певної цілеспрямованої системи дій з боку самих містян, що намагаються протистояти тиску процесів урбанізації, що все більш змінюють і трансформують міста по всьому світу у відповідності із логікою капіталістичного розвитку.

Сучасний розвиток діяльності громадських рухів, які різним чином намагаються впливати на діяльність державних органів (як загальнонаціональних, так і локальних масштабів), зростає і в Україні. Серед цих процесів особливо помітні місцеві об'єднання, що зорієнтовані на вирішення сучасних міських проблем. Тому це актуальна тематика як на глобальному, так і на різних локальних рівнях, яка важлива як з точки зору розробки її теоретичних аспектів, так і практичного застосування.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед великого масиву літератури з урбаністики увага зосереджується на критиці К. Марксом, Ф. Енгельсом капіталізму, що побіжно торкається й міських проблем. Вираз "право на місто" вперше з'являється в однойменній роботі

А. Лефевра. Прагнучи підкреслити наступність ідей, Д. Мітчелл називає своє дослідження 2003 р. "Право на місто: соціальна справедливість і боротьба за суспільний простір"¹. Переклад же лефєврового твору англійською в 2006 році спричинив поновлення зацікавленості тематикою й високу оцінку творчості французького соціолога. У 2012 р. Д. Гарві публікує вже згадану роботу, так само зазначаючи важливість заявленої Лефєвровою теми. Тому дане дослідження зосереджується на аналізі праць А. Лефєвра і Д. Гарві.

Мета статті. Ця публікація має на меті проаналізувати основні чинники, що стимулювали накопичення й загострення міських проблем як основи зростання невдоволення значної частини незахищених та незаможних містян, занедбання прав і, відповідно, виникнення протестних виступів і вимог, що сягають у своєму розвитку появи сучасних системних і організованих рухів по всьому світу щодо відстоювання та намагання повернути "право на місто" у відповідних історичних умовах, представлених у працях А. Лефєвра і Д. Гарві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному світі, зауважує Гарві, "ідеали прав людини посіли головне місце і в політичному, і в етичному сенсах" [1, с. 34]. Право на місто є одним із найцінніших, оскільки

¹Mitchell, D. The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space. – New York: Guilford Press, 2003.

ки дає можливість творити й перетворювати міста у відповідності з потребами їх жителів. Проте воно є й одним із найбільш знехтуваних прав людини.

Ця сфера досліджень має й свою історію, що сягає XIX ст. і пов'язана із наростанням протестних робітничих рухів та марксистською критикою основ капіталістичної системи господарювання. 1967 року французький урбаніст Анрі Лефевр видав роботу "Право на місто", присвячену 100-літтю виходу марксового "Капіталу", у якій означив необхідність виборювати сучасним йому містянам "право на місто" і показав негативні результати його відсутності та їх вплив на стан міських проблем. Дослідник не тільки відтворює тези К. Маркса, але й критикує класика і його послідовників. Зокрема, він вважає, що Маркс, розглядаючи процеси індустріалізації, формування й функціонування капіталістичного суспільства, "приділив недостатньо уваги міському питанню" [6, р. 78]. Енгельс лише позначив житлову проблему робітничого класу [4], проте міські проблеми значно ширші, ніж просто житлові, зауважує дослідник.

У згаданій книзі Д. Гарві вивчає один з видів колективного права – право на місто – у контексті відновлення зацікавлення ідеями Анрі Лефевра. Американський соціальний географ, звичайно ж, розширює контекст аналізу, наповнюючи його власним баченням міських проблем, наприклад соціальної географії, і сучасними реаліями функціонування великих міст.

Проте позиції обох авторів достатньо суголосні стосовно розуміння важливості активної діяльності щодо вирішення міських проблем, в яких вони виділяють цілу низку чинників: економічних, політичних, географічних, демографічних, соціальних, моральних.

Обидва дослідники однаково критично ставляться до тенденції зростання капіталізму, що значною мірою визначають розвиток міст починаючи з XVIII ст. і дотепер. Наприклад, Д. Гарві, аналізуючи життя у сучасних "розділених, фрагментованих і конфліктогенних містах" [1, с. 50], вказує на причину такого стану – неоліберальний поворот останніх десятиліть відновив класове панування багатих еліт. "Наслідки цієї наростаючої поляризації суспільства за рівнем розподілу матеріальних благ і влади виразно закарбувалися в просторових формах міст, котрі дедалі частіше складаються з укріплених ділянок, закритих житлових комплексів та приватизованих громадських місць, взятих під постійний нагляд. Неоліберальний захист права приватної власності та цінностей заможних стає панівною формою політики навіть для дрібного середнього класу" [1, с. 51]. І за таких умов посилюються утиски з боку держави щодо примусового відчуження власності через відселення мешканців недорогих будинків і подальшого використання землі для вигідніших цілей, таких як будівництво кондомініумів та магазинів-складів.

Подібно до цього А. Лефевр зауважує, що інтенсивний період паралельних процесів урбанізації й індустріалізації підриває основи традиційного міста і сприяє формуванню тих проблем, з якими стикаються міста всередині XX ст.: соціальної нерівності, сегрегації, зубожіння повсякденного життя. Ці соціальні явища – результат капіталістичної логіки розвитку міст, коли потребами жителів жертвують задля інтересів власників підприємств.

Д. Гарві акцентує увагу на внутрішньому зв'язку між розвитком капіталізму та урбанізацією. Ще з моменту свого зародження міста постали як наслідок географічної та соціальної концентрації додаткового продукту. Особливого прояву це набуває у системі капіталістичного господарювання для того, щоб постійно виробляти "додатковий продукт, якого вимагає урбанізація. І навпаки. Капіталізм потребує урбанізації для поглинання

додаткового продукту, який він постійно виробляє. Отже, недивно, що логістичні криві зростання капіталістичного виробництва за певний проміжок часу в цілому збігаються з логістичними кривими урбанізації населення світу" [1, с. 35–36]. Дослідник вивчає багатогранні процеси бурхливого розвитку капіталізму, стимульовані новим будівництвом, субурбанізацією, фінансовими кризами, фінансиалізацією будівництва й житла, ростом ринків нерухомості, глобалізацією урбанізації.

Радикальне розширення процесу урбанізації спричинило небачену раніше трансформацію стилю життя. "У світі, де споживацтво, туризм, індустрія культури та знань, а також постійне утвердження економіки спектаклю стали основними складовими міської політичної економії навіть у Китаї та Індії, якість міського життя, як і саме місто, перетворилася на товар для заможних. Завдяки постмодерністській тенденції захоплення до утворення ринкових ніш – як для споживацьких звичок, так і для культурних форм – сучасний міський досвід оточено аурую свободи вибору за умови, що ви маєте гроші й можете захистити себе від приватизації, котра перерозподіляє матеріальні блага через наростання криміногенної ситуації та через масово поширені грабіжницькі практики шахраювання" [1, с. 49–50]. Незважаючи на вражаючі за всю людську історію соціальні досягнення, спрямовані на задоволення наших потреб, скрізь на фоні цих успіхів наростають ізоляція індивідів, тривожність і неврози.

Подібні ідеї можна зустріти і в інших дослідників, що аналізують урбаністичні проблеми, проте і в А. Лефевра, і в Д. Гарві критика ґрунтується на зверненні до традиції, заснованої ще у XIX столітті марксистським аналізом соціальних умов праці й життя робітничого класу, в якому побіжно зустрічається й міське питання. Як зазначає Д. Гарві, проблематика енгельсівського тексту 1872 року цілком актуальна й для сучасних процесів урбанізації в Азії (Делі, Сеул, Мумбаї), і для теперішньої джентрифікації¹ в Гарлемі чи Брукліні, наводячи цитату Енгельса: "Зростання сучасних великих міст веде до штучного, зазвичай колосального завищення вартості земельних ділянок у деяких районах, надто ж у центрі міста; зведені на цих ділянках споруди, замість підвищувати цю вартість, навпаки, знижують її, оскільки вже не відповідають зміні умов; їх зносять і замінюють на інші. Насамперед така доля спіткає розміщені в центрі робітничі житла, орендна платня від яких, навіть за умови найбільшої скупченості, ніколи не зможе чи принаймні вкрай повільно може перевищити певний максимум. Їх зносять, а на їхньому місці будують магазини, склади, громадські будівлі" [4, с. 249–251]. Така історична ретроспектива й апеляція до марксистської традиції тільки підсилює аргументацію обох авторів, що описують різні за часом, але подібні за змістом міські проблеми.

Д. Гарві вважає, що місто ніколи не було "гармонійним місцем" [5, с. 84]. Для нього завжди характерні безлад, конфлікти і насилля. Проте, на його думку, ситуація особливо загострилася в умовах глобалізації. Гарві проводить паралель між давніми й сучасними містами щодо впливу ідеології й символіки. У давньому місті організація простору була символічним відтворенням космічного порядку, тобто мала ідеологічну мету. У сучасному місті ми спостерігаємо щось подібне – простір відображає "ідеологію правлячих груп" у суспільстві. Простір є складним символічним конструктом, який впливає на спрямування й цінності повсякденного жит-

¹Джентрифікація (англ. gentrification) – реконструкція й оновлення будівель в раніше непривабливих частинах міста та асоційований з ними переїзд до району багатших мешканців.

та і смисл міської культури. Знаки й символи, які нас оточують у міському середовищі, володіють потужним впливом (наприклад на молодь).

Глобальні міста – центри не тільки економічної активності, але й нерівності. У них найяскравіше проявляється соціальна поляризація, величезна прірва між фінансовими елітами і низькооплачуваними співробітниками у сфері послуг, які живуть не набагато краще, ніж маргінали чи безробітні.

Конфліктна природа міст, про яку говорять обидва дослідники, стає сприятливим середовищем для постійного зростання криз, насамперед в економічному житті. Іманентність криз є наслідком постійного накопичення капіталу через експлуатацію не лише людей, а й природних ресурсів та простору. Міста ж стають місцем розгортання цих криз, адже саме в містах осідає накопичений капітал. Кожна наступна криза призводить до витіснення, сегрегації та накопичення боргів, збільшує нерівності. І такі тенденції є глобальними попри те, що у кожному регіоні вони мають свої локальні соціальні й просторові вияви.

Обидва дослідники, крім уваги до економічних чинників, наголошують на важливості соціального простору міста. У "Виробництві простору" Анрі Лефевр, аналізуючи соціотворчу природу міста, акцентує увагу на тому, що місто є результатом творення (*oeuvre*), виробництва і відтворення соціальних відносин. Будь-яке місто має свою історію й одночасно саме є частиною історії, оскільки створюється й вдосконалюється своїми жителями у певному історичному і подієвому контексті. Це особливий простір потреб та інтересів, що знаходить відображення в наступних формах діалогу: історико-культурному, художньо-символічному та соціальному.

У будь-якому місті можна виокремити дві складові: матеріальну реальність (*ville*), зокрема й архітектурну, і соціальну (*urban*), створену в умовах міста, що включає відносини між жителями, "конструйовану й реконструйовану за допомогою їх дій і думок" [6, р. 46], зауважує А. Лефевр. "Прочитати" місто, зрозуміти його можна, лише знаючи ту мову, систему символів, на основі якої воно створювалося: "Місто може бути прочитане, тому що воно пише, тому що воно написано" [6, р. 46]. Західне середньовічне місто було результатом творення торговців і банкірів, які, створивши місто, ним і керували. А. Лефевр вважає, що італійські, фламандські, англійські і французькі торговці, розглядаючи місто як продукт власного виробництва, любили його і прикрашали творами мистецтва. Проте бажання прикрасити місто співіснувало з бажанням отримати прибуток, внаслідок чого вони керувалися "цінічною владою золота" [6, р. 45]. Подібна модель міста, започаткована декілька століть назад, на думку французького соціолога, збереглася до цих пір. Місто існує як сукупність нематеріальних (знання, культура і т. п.) і матеріальних об'єктів, створених людьми. Відповідно, історія пишеться як книга, в ній знаходять своє відображення ідеології, цінності тих людей, які брали участь у її створенні, тобто виробництві. Кожен тип суспільства і спосіб виробництва передбачають формування особливого типу міста, "виробляють особливий тип простору" [2, р. 119]. Таким чином, місто в концепції французького соціолога постає як результат творення простору для соціального життя.

З одного боку, місто виникає і розвивається завдяки спільному, яке ми творимо у просторі й через яке створюємо простір. Проте капіталістична ідеологія орієнтована на приватну власність на місто, на простір та житло, на підприємства й університети, лікарні, транспорт, на уніфікацію буденності до "правильної", однозначної,

нерізноманітної. Ці дві суперечності вказують на конфлікт права на місто.

Чому ж право на місто є таким важливим? Бо воно не може бути індивідуальним. Воно може здійснюватися лише колективно. Місто є соціальним та фізичним простором, у якому переплітаються конфлікти за соціально-економічними та символічними благами – виборюється право на гідну працю чи то гендерну рівність. Тому боротьба за право на місто пов'язана з усім комплексом інших прав.

Анрі Лефевр переконує, що соціальні проблеми міст значно посилюються і наблизили критичну точку в процесі урбанізації, настільки значиму, що порівнює її проходження з "доланням звукового бар'єру" [6, р. 70]. На початках цивілізаційного розвитку сільська місцевість була системотворчою для суспільства, оскільки в аграрному суспільстві виробництво було пов'язане із землею. Із настанням індустріальної доби в індустріальних країнах міське життя починає серйозний наступ, підриваючи основи традиційного життя. Кризу, пов'язану із наближенням до критичної точки урбанізації, французький соціолог називає глобальною, як і сам процес урбанізації.

Урбанізація є прикладом переходу кількості в якість, коли надмірне розширення й експансія в результаті промислового виробництва (простору, об'єктів і продуктів) призвели до домінування техніки над природою і кардинального перетворення місця проживання містян, причому не тільки фізичного, але й соціального. Урбанізоване суспільство живе за законами ринку, в основі яких лежить "логіка грошей" [6, р. 79]. Проте ця логіка вступає в конфлікт із прагненням до творчої продуктивності, що може призвести до суттєвих змін.

Урбанізація відіграла вирішальну роль у поглинанні надлишкового капіталу ще й у географічних масштабах, які постійно розширюються, однак ціною прискорення процесів творчого руйнування, які призвели до позбавлення міського населення бодай якогось права на місто.

Зростаюча могутність капіталізму потребувала всього багато: робочих рук, засобів виробництва, капіталу, пошуку економічно вигідних територій для виробництва й поглинання додаткового капіталу. Разом з тим, за всієї стрімкості й успішності цього розвитку, нікуди не зникає конфліктна природа соціальних відносин, що склалася в містах всього світу.

У минулому міста були джерелом розуму і раціональності, позиціонували себе як їх носії на противагу сільській місцевості, жителі якої були більш схильні до віри у священне й надприродне. Невипадково процес секуляризації починається саме у містах. Але в результаті промислової революції міста починають втрачати своє право на володіння раціональністю, оскільки прийняття багатьох рішень відбувається на більш високих рівнях – національному й регіональному, а міста сприймаються як інструменти і засоби досягнення цілей. Міста часто керуються здалека людьми, що не належать до міської спільноти і не розуміють особливостей її функціонування. Як наслідок міста стають безликими, схожими одне на одне, втрачають творчу складову, яка була притаманна їм і надавала індивідуальності.

Про зникнення прихильності і зв'язку із конкретним містом та діяльністю в ньому і на його благо пізніше писатиме й критик А. Лефевра М. Кастельс, говорячи про тенденції інформаційної епохи та космополітичні настрої високооплачуваних спеціалістів, що втрачають зв'язок із містами свого мешкання в силу більшої значущості для них цінностей і привабливості кіберпростору на противагу локальним міським проблемам та докладанню зусиль щодо їх розв'язання. Жителі поступово віддаляються від міста, чому сприяють зростаюча

мобільність, поширення автомобільного транспорту і вплив засобів масової інформації, які з легкістю переносять аудиторію у віддалені куточки планети. З іншого боку, саме у містах особливо гостро проявляється ворожнеча, що добре демонструє Ф. Тьоніс, описуючи процеси переходу від спільноти до суспільства: "В такому місті, а значить, і в суспільному стані взагалі справжньою впливовістю і життєздатністю володіють тільки могутні, багаті, освічені люди; це вони задають ту міру, якою нижчі прошарки заради отримання суспільної влади повинні керуватися і в своєму прагненні потіснити їх, і в своєму старанні їх наслідувати" [3, с. 370]. Таким чином, велике місто зі своїми численними зовнішніми зв'язками, контрактами й контрактними відносинами сприяє внутрішній ворожнечі. Правда, помічений Тьонісом нюанс не зовсім вписується в логіку критики А. Лефевром і Д. Гарві капіталістичного способу господарювання, проте він вкотре засвідчує потенційно багатогранну і складну, в тому числі й часто конфліктогенну, нівелюючу природу міського середовища.

В минулому залишається й таке явище, як сусідство, оскільки, не відчувачи зв'язку з місцем проживання, містяни стають байдужішими і до оточуючих, відносини з якими вже не сприймаються як значимі. Крім втрати традиційного міста, А. Лефевр констатує "повсюдне виробництво і поширення презирства, ментальної й соціальної ницості" [6, р. 75]. Вони стали неминучими супутниками збіднілого повсякденного життя, в якому символи традиційного міста пішли в минуле, але нічого не прийшло їм на зміну.

Державна влада і впливові економічні суб'єкти пропонують містам тільки один напрям розвитку – шлях до девальвації, деградації і руйнації міської спільноти. Таким чином, криза міст пов'язана не з кризою раціональності як такою, що своїми виитоками сягає філософської традиції, а з такими формами раціональності, як: держава, бюрократія й економіка, головною метою якої є забезпечення постійного прибутку системі і її апарату. Криза міст – це багато в чому криза місцевих (муніципальних) інститутів, які піддаються тиску двох потужних сил: держави і промислових підприємств. Подібний деструктивний вплив неминуче породжує протидію з боку міської спільноти.

А. Лефевр відзначає й ріст тенденцій до сегрегації у всіх країнах світу. Найбільш яскравим проявом сегрегації дослідник називає гетто. Причому він вважає, що елітні квартали також є їх різновидом, оскільки заможні люди ізолюють себе від інших в гетто свого благополуччя. Сам феномен сегрегації стає об'єктом детального аналізу французького соціолога. Він пропонує його вивчати на основі розрізнення певних критеріїв і відповідних їм проблем: "екологічний (райони нетрів і "гниль" у центрі міста); формальний (послаблення значення й зникнення специфічних рис міст); соціальний (деградація традиційного міста, пов'язана із втратою смислів архітектурними формами); соціологічний (життєві стандарти і стилі життя, етнічні групи, культури і субкультури і т. д.)" [6, р. 88].

Незважаючи на відмінність інтересів і навіть конфлікти держави й приватного бізнесу з ряду питань, їх об'єднує зацікавленість у сегрегації, тому не дивно, що цей процес інтенсивно розвивається. Відповідно, сегрегація, яка є руйнівною для міста і його соціального життя, не може бути подолана. Держава і приватні корпорації присвоюють собі функції міста, узурпують їх і тим самим руйнують його. У цьому й полягає інституційна глобальна криза міст і муніципального правління.

Задля відновлення міського життя через впливи щодо активізації зусиль містян до інтеграції й участі

А. Лефевр пропонує розглядати місто як віртуальний об'єкт, майбутнє якого відкрите, і робить спробу його змодельювати.

Реалізація проєкту нового міста можлива лише в результаті "діалектичної взаємодії між наукою й політичною владою, діалог між якими повинен актуалізувати відносини між теорією й практикою" [6, р. 104]. На соціальні сили покладене завдання створити урбаністичне суспільство на основі продуктивної й ефективної взаємодії мистецтва, техніки і знання.

До реалізації цього проєкту дотичним є й право на місто, що включає в себе низку прав: на свободу, на творення, на участь інших. Це свобода від будь-яких репресій, що надає можливості для творчості і творення. Право на місто не можна трактувати просто як повернення до традиційних міст. Це оновлене право на міське життя, на боротьбу за формування урбаністичного суспільства на основі синтезу науки й мистецтва, право, яке повинен реалізувати робітничий клас. А. Лефевр закликає робітничий клас, як і століття назад, "згадати про свої інтереси" [6, р. 108] і боротися за побудову суспільства і міст для своїх жителів. Право на місто повинні пред'явити ті, для кого воно є частиною повсякденного життя: молодь, студенти, інтелектуали, армія працівників, можливо, "білі комірці", жителі передмість, тобто всі, кого поневолила буржуазія, переконаний А. Лефевр.

Відповідно до ідей французького соціолога про "право на місто" говорить і Д. Гарві, але виходячи з реалій сучасності: "заявити про право на місто в тому сенсі, який я маю на увазі в цій книзі, означає заявити про формування певної влади над процесами урбанізації, над способами, завдяки яким творяться й перетворюються наші міста, і діяти принципово й радикально" [1, с. 35]. Для американського дослідника запорукою перетворення сучасних міст на комфортні й доступні для всіх мешканців є "встановлення демократичного контролю за розміщенням надлишку в процесі урбанізації" [1, с. 62]. Обидва дослідники акцентують увагу на необхідності активної участі у житті міста. Наприклад, А. Лефевр переконаний у потребі перетворення міста з пасивного місця для виробництва і його продуктів на центр прийняття рішень жителями, в тому числі й тих, що стосуються засобів виробництва. Одним із розумних рішень стосовно цього може бути створення науки про місто на основі, по-перше, міського планування, яке допоможе вибудувати структуру урбаністичного простору, й, по-друге, соціології. Остання буде сприяти розумінню й конструюванню можливостей для інтеграції, вивчати умови появи нових соціальних практик і змін соціального життя у міському просторі, вважає дослідник. Теорія міста, на думку соціолога, повинна синтезувати знання різних наук, що розглядають "три основних поля": фізичне, ментальне й соціальне, які необхідно аналізувати, враховуючи їх взаємозв'язок, й тим самим забезпечити теоретичну єдність.

Д. Гарві, аналізуючи стан розвитку сучасних протестних рухів, що відстоюють право на місто, вказує на певні напрями у цьому напрямі: "Урбаністичні інновації щодо сталості довкілля, культурної асиміляції іммігрантів і проєктування громадського житлового фонду в місті спостерігаються в усьому світі" [1, с. 66]. Проте вони ще не об'єдналися, щоб здобути більше контролю за використанням надлишку. Задля цього варто насамперед прагнути певної інтеграції й координації дій. Для виходу на новий рівень такої діяльності соціальний географ пропонує "зосередитися на тих аспектах творчого руйнування, в яких економіка накопи-

чення багатства міцно спирається на економіку позбавлення і в ній заявляє про право на місто від імені тих, кого позбавили цього права – їхнього права змінювати світ, життя й перевинаходити місто за власним бажанням. Це колективне право, як робоче гасло і як політичний ідеал, повертає нас до старого як світ питання про те, хто верховодить внутрішнім зв'язком між урбанізацією та виробництвом і використанням надлишку" [1, с. 66]. До цих проблем міського буття додаються й нові: питання доступності природних ресурсів, гендерної рівності, антирасизму, питання, кому належить влада. І це тільки доводить значимість ідеї обох дослідників про необхідність активної участі у вирішенні складних міських проблем якомога ширших кіл громадськості, здатних перетворювати міський простір у відповідності із власними потребами й запитамі. Адже це справді сприятиме якісним змінам не тільки міста, а підсилюватиме інтегративні можливості самих зацікавлених спільнот, а звідси – й суспільства.

Висновок. Отже, проведений аналіз "права на місто" у роботах А. Лефевра й Д. Гарві показує, що означений вид права, вперше визначений і аналізований у роботі Лефевра 1967 року, досяг нового рівня актуалізації завдяки двом факторам: її перекладу англійською мовою у 2006 році й економічній кризі 2008 року, спричиненій проблемами фінансиалізації житла та складністю виплат значної частки кредитів. Основними чинниками, що сприяли майбутнім процесам формування інтенцій до відстоювання занедбаних прав містян, одним з яких є й "право на місто", а в подальшому й появи системних протестних рухів в усьому світі, були:

- бурхливий ріст капіталізму паралельно з урбанізацією, експансія промислового виробництва, що набувають глобальних масштабів, діяльність державної влади й успішних корпорацій спричиняють руйнацію основ традиційного міста, його специфіки й творчого буття, наростання соціальної нерівності, сегрегації, поларизації, домінування техніки над природою;
- сучасні сприятливі умови появи ринкових ніш для споживацьких звичок і культурних форм, створюючи атмосферу свободи вибору для фінансово спроможних, поглиблюють прірву між високооплачуваними елітами й працівниками із низьким доходом, перерозподіл матеріальних благ через наростання криміногенної ситуації;
- конфліктна природа міст (завжди присутні безлад, конфлікти, насилля) стимулює розвиток криз, що у свою чергу живлять наступні кризи, а всі сукупно ведуть до накопичення боргів, витіснення – ці тенденції тільки посилюються із розгортанням глобалізації;
- природа міст впливає на зростання географічної та соціальної концентрації додаткового продукту, чому сприяють: будівництво, субурбанізація, фінансові кри-

зи, фінансиалізація будівництва і житла, ріст ринків нерухомості;

- небачені раніше соціальні досягнення, орієнтовані на задоволення різноманітних потреб людей, тим не менше стимулюють ізоляцію, байдужість, ворожечу, тривожність, неврози, презирство, ментальну й соціальну ницість.

Ґрунтовний аналіз суперечливої природи права на місто – соціотворчих інтенцій і орієнтації на приватну власність – дає підстави обом дослідникам заявляти про необхідність виборювати його всім, хто належить до міської спільноти, оскільки воно має зв'язок з сукупністю інших прав. Для цього авторами пропонується:

- створення науки про місто із використанням продуктивного потенціалу мистецтва, техніки й знання на основі: 1) міського планування – сприяння розбудові урбаністичного простору і 2) соціології – розуміння й конструювання можливостей для інтеграції (А. Лефевр);
- активна діяльність із формування системних і повсюдних протестних рухів щодо виборювання права на місто задля досягнення певної влади над процесами урбанізації (Д. Гарві).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гарві Д. Бунтівні міста. Від права на місто до міської революції / Д. Гарві. – К.: Медуза, 2021. – 296 с.
2. Маркс К., Енгельс Ф. До житлового питання / К. Маркс, Ф. Енгельс // Маркс К., Енгельс Ф. Повне зібрання творів. Т. 18. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1964. – 842 с.
3. Теннис Ф. Общность и общество. Основные понятия чистой социологии / Ф. Теннис. – СПб.: Фонд "Университет", "Владимир Даль", 2002. – 448 с.
4. Энгельс Ф. Положение рабочего класса в Англии / Ф. Энгельс. – СПб.: Т-во "Сев. книгоиздателей", 1906. – 296 с.
5. Harvey D. The Right to the City / D. Harvey // Divided Cities: The Oxford Amnesty Lectures 2003; ed. by R. Scholar. – London and New York: Oxford University Press, 2006. – 228 p.
6. Lefebvre H. Le droit à la ville / H. Lefebvre. – 3-e edition. – Paris: Economica-Anthropos, 2015. – 135 p.

REFERENCES

1. Harvi, D. (2021). Rebel Cities. From the Right to the City to the Urban Revolution. Kyiv, Meduza (In Ukrainian).
2. Marx, K., Engels, F. (1964). The Housing Question. In *Marx, K., Engels, F.. Collected Works*. Kyiv, Vydavnytstvo politychnoi' literatury Ukrainy. T. 18. (In Ukrainian).
3. Toennies, F. (2002). *Community and Society: Basic Concepts of Pure Sociology*. St. Petersburg, Fond "Unyversytet", "Vladymyr Dal'" (In Russian).
4. Engels, F. (1906). *The Condition of the Working Class in England*. St. Petersburg., T-vo "Sev. knygoyzdatelej" (In Russian).
5. Harvey, D. (2006). The Right to the City. In *Divided Cities: The Oxford Amnesty Lectures 2003*. London and New York, Oxford University Press.
6. Lefebvre, H. (2015). *Le droit à la ville*. 3-e edition. Paris, Economica-Anthropos.

Надійшла до редколегії 16.11.21

G. P. Podolian, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

O. D. Rykhlytska, PhD, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine

"RIGHT TO THE CITY" (H. LEFEBVRE, D. GARVEY): HISTORY AND MODERNITY

The article is devoted to the analysis of the important, but now neglected right of modern citizens around the world – the right to the city. For the first time this topic was considered by the French sociologist H. Lefebvre. D. Garvey continues this work on the results of the 2008 economic crisis. The authors consider modern economic (financial crises, growth of real estate markets, impoverishment, exploitation, debt accumulation, fraud practices, etc.), social (urbanization, suburbanization, growing social inequality, polarization, segregation), geographical (spatial indicators of urbanization, import of the specified models of spatial arrangement of cities all over the world), moral (indifference, enmity, meanness in relations between well-off and low-paid citizens, disappearance of various forms of solidary collective urban activity). Problems of urban life are based on a critique of the complex processes of growth of capitalist management with parallel urbanization and globalization processes.

The idea of finding a balance between the contradictory in social and private interests of urban activity is defended. The city acts as a set of tangible and intangible assets. Each type of society forms a special type of city. Each city can be "read" if you know the language of symbols. The

influences of ideology and symbolism in the city on the consciousness of citizens are more than important. The modern existence of the city is characterized by the growing importance of the influences of the ideology of the ruling groups. The importance of active development of urban space is associated with material, historical, cultural, features of social life. The importance of creating and improving the city by residents is emphasized. The city is the result of creating space for a social life. Possible means of fighting for the right to the city through active public activity, formation of systemic coordinated protest movements in the world, creation of science about the city with the use of scientific analysis of urban problems, approaches to urban planning, use of modern technology, knowledge and art, are analyzed.

Key words: "right to the city", urbanization, industrialization, capitalist development, segregation, social relations, social nature of the city, city culture.

Г. П. Подолян, канд. филос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

О. Д. Рыхлицкая, канд. филос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ул. Владимирская, 60, г. Киев, 01033, Украина

"ПРАВО НА ГОРОД" (А. ЛЕФЕВР, Д. ХАРВИ): ИСТОРИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Посвящено анализу одного из важнейших, но нивелированных сейчас прав современных жителей городов во всем мире – права на город. Рассматриваются современные для авторов характерные экономические, социальные, географические, моральные и др. проблемы городского существования посредством критики сложных процессов роста капиталистического хозяйствования с параллельными урбанизацией и глобализацией. Утверждается идея поиска баланса между противоположными по своей природе социотворческими и частнособственническими интересами городской деятельности. Обозначается важность активного созидания городского пространства, которое связано с материальными, историческими, культурными особенностями социальной жизни. Определяются возможные средства отстаивания и возврата права на город через активную гражданскую деятельность, формирование системных координированных протестных движений в мире, создание науки о городе с использованием возможностей научного анализа городских проблем, подходов к городскому планированию, использования современных достижений техники, знаний и искусства.

Ключевые слова: "право на город", урбанизация, индустриализация, капиталистическое развитие, сегрегация, социальные отношения, социотворческая природа города, культура города.

УДК 17.02; 7.01; 091

В. В. Семикрас, канд. філос. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, Україна
semvv@ukr.net

ЛІТЕРАТУРНІ ПАМ'ЯТКИ КІЇВСЬКОЇ РУСІ В КОНТЕКСТІ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

Здійснено аналіз літературно-правових пам'яток Київської Русі в контексті правової культури дофеодального періоду і початку феодальної роздробленості давньоруської держави. На прикладі літературних, літературно-правових і правових пам'яток показані властивості характеру правової культури тодішньої Русі, особливості її формування і специфіка прояву. Філософсько-правовий аналіз текстів літературних пам'яток Київської Русі дозволить нам виявити риси відображеної в них правової культури того часу. Це дослідження допоможе нам через аналіз особливостей вітчизняного літописання розглянути характер правової культури дофеодальної Київської Русі. Здійснено аналіз механізмів формування правових документів доби Київської Русі крізь призму правової культури та правосвідомості тодішнього періоду.

Ключові слова: правова культура, філософія права, правові пам'ятки, літературно-правові документи, правосвідомість Київської Русі.

Постановка проблеми. Правова культура на сучасному історичному етапі розглядається як важливий фактор розвитку державних відносин і правової системи України. Її потенціал не обмежується лише процесами модернізації правової системи, він поширюється і на процеси формування і розвитку державних і соціальних інститутів, правової соціалізації особистості, включаючи етику виховання й етику організацій, стабільність правовідносин і правопорядку тощо. Відповіді на питання, чому в сучасному українському суспільстві правова культура носить саме такий характер, який відрізняється протиріччями і крайнощами, різноманітністю форм і способів оцінки правового порядку, високим ступенем абстрактності і водночас зростанням правової свідомості з наростаючим осмисленням необхідності правового виховання, можна отримати, вивчивши витоки правової культури сучасності. Для цього слід звернутися до аналізу правової культури періоду Київської Русі – становлення першої державності в нашій вітчизняній історії, відображеної в правових і літературних пам'ятках того часу.

Аналіз досліджень і публікацій. Як відомо, існує велика кількість визначень поняття "правова культура". Проаналізувавши визначення, дані в філософсько-правовій літературі, було виділено ті, які спираються на найтісніший зв'язок правової культури і правосвідомос-

ті, що, в свою чергу, допомагає не тільки осмислити структурні і функціональні особливості досліджуваного феномена, а й позначити його самобутність і специфіку по відношенню до процесів розвитку правової системи України в різні історичні періоди. Проблематика, яка стосується правової культури у вітчизняній історії, досліджувалась багатьма вченими, це: В. І. Дмитрієнко, Г. К. Гінс, Г. Кельзен, Т. В. Кашаніна, О. О. Ганзенко, В. І. Орленко та інші.

Мета статті. Метою цієї роботи є аналіз літературно-правових пам'яток Київської Русі в контексті правової культури дофеодального періоду і початку феодальної роздробленості давньоруської держави. На прикладі літературних, літературно-правових і правових пам'яток показані властивості характеру правової культури тодішньої Русі, особливості її формування і специфіка прояву.

Виклад основного матеріалу дослідження. Визначимося з поняттям "правова культура". Цікавими з цього погляду є судження Р. С. Байніязова, який справедливо вважає, що правова культура виступає як внутрішній прояв правосвідомості, таким чином позначаючи процеси детермінації поняття правової культури поняттям правосвідомості [1]. М. М. Вопленко визначає правову культуру "як вищий рівень правосвідомості" [2, с. 43]. Велика кількість дослідників при цьому вважають